

Aggression as a violation of dialogic interaction in adolescence

V. Buchma

G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Article info

Received 12.03.2018

Accepted 29.06.2018

G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Бучма, В.В. (2018). Агресія як порушення діалогічної взаємодії в підлітковому віці. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 27 (3), 57–63.

*Buchma, V. (2018). Aggression as a violation of dialogic interaction in adolescence. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*, 27 (3), 57–63.*

The article is dedicated to the research of the aggression as a violation of dialogic interaction in adolescence. It should be noted that aggression is considered as one of the ways to fill in the need for communication. The research results received witness the fact that aggressive behavior is the reason for interpersonal communication process complicacy. As a rule, children of the same age evade communication with their aggressive contemporaries, but adults blame them for conduct of the kind, intensifying aggression manifestation in their behavior. Interpersonal character talent plays a fundamental role in psychological development of an individual, in the process of his socialization and obtaining the necessary forms of social behavior by him. Interpersonal communication is not only the juvenile personality formation condition, but a fundamental sphere of his self-realization. At the very age it is more conscious and purposeful, obtaining subjective importance, and is noted for its selectivity, durability and moral explanation. Communicative ability not properly developed in the definite periods of time becomes evident in the next periods of a person's lifetime and in his communicative activity, unable to be flexible to combine his activity with the activity of other people. The communication problem in adolescence has an important part as communication is the main activity of this age period and is considered to be fundamental in adolescent personality socialization. It is proved juvenile communicative ability formation to support the aggressive behavior level decrease. Communication ability process formation in adolescence requires the investigation of such aspects as a personal motivation, cognition, willing and conduct aspects. A conduct therapy, as one of the most effective juvenile behavior breaking correction method, can serve as the basis for communication training and an effective means of the communication ability formation.

Keywords: aggression; dialogic interaction communicative ability; aggressive behavior; adolescents.

Агресія як порушення діалогічної взаємодії в підлітковому віці

В.В. Бучма

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна

Стаття присвячена дослідженню проблеми порушення діалогічної взаємодії внаслідок проявам агресії в підлітковому віці. Діалогічна взаємодія учнів і вчителя та учнів між собою особливо сприятлива для навчання, виховання та розвитку учнів підліткового віку. Наявність агресії призводить до деструктивної форми взаємодії. Відбувається руйнування суб'єкт-суб'єктної взаємодії, яка перешкоджає можливості морально-духовного зростання її учасників та встановленню контакту між ними. Зауважимо, що агресія розглядається нами як один із способів задоволення потреби в спілкуванні. Отримані результати

дослідження свідчать про те, що агресивна поведінка створює певні труднощі в процесі міжособистісного спілкування. Як правило, однолітки уникають спілкування з агресивними дітьми, а дорослі карають за подібну поведінку, тим самим посилюючи прояв агресії в поведінці. Здібності міжособистісного характеру відіграють значну роль у психологічному розвитку індивіда, процесі його соціалізації і набуття ним необхідних форм суспільної поведінки. Міжособистісне спілкування є не тільки умовою формування особистості підлітка, а й значущою сферою його самореалізації. На цьому віковому етапі воно є більш усвідомленим і цілеспрямованим, набуває суб'єктивно значущості, відзначається вибірковістю, тривалістю, моральним обґрунтуванням. Нерозвинені у свій час комунікативні здібності виявляються на наступних етапах життєвого шляху особистості в її комунікативній діяльності, нездатності гнучко поєднувати свою активність з активністю інших людей. Проблема здатності до спілкування в підлітковому віці набуває особливого значення, оскільки спілкування є провідною діяльністю цього вікового періоду і головним чинником соціалізації особистості підлітка. Доведено, що формування комунікативної здатності підлітків сприяє зниженню рівня їх агресивної поведінки. Процес формування здатності до спілкування в підлітковому віці потребує дослідження таких аспектів спілкування як особистісно-мотиваційний аспект, пізнавальний аспект, вольовий аспект, поведінковий аспект. Поведінкова терапія як один з найбільш ефективних методів корекції порушень поведінки в дітей підліткового віку, може служити основою тренінгу спілкування як ефективного засобу формування комунікативної здатності.

Ключові слова: агресія; діалогічна взаємодія; комунікативна здатність; агресивна поведінка; підлітки.

Вступ

Зміни, що відбулися в нашій державі за останні роки стали причиною виникнення низки гострих проблем у всіх сферах суспільного життя (політичній, економічній, моральній, духовній тощо). Необхідність розв'язання цих проблем вимагають зростання рівня освіти, інтелектуального і духовного потенціалу українського народу, формування його національного світогляду. Найбільшого занепокоєння в зв'язку з суспільно-політичною кризою, яка відбувається в нашій державі, викликає процес соціалізації підростаючого покоління. Особливої актуальності, в умовах соціально-економічних реформ, набувають проблеми засвоєння підлітками суспільно значимих норм і цінностей. Суспільні цінності повинні стати ціннісними орієнтаціями особистості. Стейка система ціннісних орієнтацій характеризується можливістю вільного і свідомого вибору цілей, видів і способів діяльності, вибором пріоритетного напрямку життєвого шляху та можливістю самореалізації (Albukhanova-Slavskaya, 1991). Слід зазначити, що система ціннісних орієнтацій особистості підлітка вибудовується в процесі навчання, спілкування з однолітками, під впливом засобів масової комунікації. Зазначимо, що спілкування в підлітковому віці є засобом навчання і виховання, фактором формування і розвитку особистості підлітка, а також головним чинником соціалізації. Соціально-економічні зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві вимагають пошуку нового підходу до навчання, виховання і розвитку в сучасній психології освіти. Зокрема, це стосується організації навчально-виховного процесу визначальною функцією якого є формування та розвиток такої особистості, яка здатна вирішувати проблеми і долати труднощі, здійснювати вибір і проявляти самостійність, відповідальність, гнучкість у прийнятті рішень. З огляду на це набуває актуальності проблема самореалізації в підлітковому віці.

Потреба в самореалізації належить до розряду вищих потреб; вона є якісною характеристикою особистості, що сприяє розвитку особистості. Потреба в самореалізації є джерелом активності особистості,

активність же визначає ті види діяльності, в яких дана потреба задовольняється. Зокрема, на зв'язок самореалізації з активністю особистості наголошував М.Й.Боришевський. Самореалізація виступає «причиною самої себе» в тому розумінні, що є закономірним результатом внутрішньої активності суб'єкта (Boryshevsky, 2008). Під самореалізацією особистості мається на увазі реалізація її різних потенціалів: інтелектуального, творчого, професійного, особистісного. Поняття «самореалізація» є синонімічним термінам «самоактуалізація» (А.Маслоу), «інтеграція» (З. Фрейд), «індивідуалізація» (К.Юнг), «компенсація» (А. Адлер), «персоналізація», «особистісне зростання» (К. Роджерс). У вітчизняній психології проблема особистісної самореалізації представлена концепціями Б.Г. Ананьєва, К.А.Альбуханової – Славської, І. Д. Бєха, Л.І. Божович, М.Й.Боришевського, С. Д. Максименка, Т.М. Титаренко та ін. Процес самореалізації особистості розглядається як процес здійснення її потенційних можливостей. Самореалізуватись – означає стати тією людиною, якою можна стати, коли досягається вершина потенціалу. Дослідження в галузі психології особистості свідчать про певні особливості потреби в самореалізації, а саме: самореалізація є вищою потребою особистості; вона є якісною характеристикою особистості; дана потреба актуалізує потенційні можливості особистості; вона має суперечливу потребу; потреба в самореалізації існує у варіанті «для інших», тобто носить соціальний характер; дана потреба підтримує внутрішній стан напруження індивіда; потреба в самореалізації це цінність; вона має постійний, безперервний характер; потреба в самореалізації сприяє розвитку особистості; потреба в самореалізації може бути цілеспрямовано сформована в процесі оволодіння тією чи іншою діяльністю. Відомо, що провідною діяльністю підлітків є міжособистісне спілкування. Задоволення потреби у певних соціальних відносинах сприяють формуванню позитивної мотивації учіння. Слід зазначити, що учбово-пізнавальні мотиви, які домінували в початковій школі, поступаються місцем комунікативним мотивам та мотивам самовиховання. Міжособистісне спілкування є не тільки умовою

формування особистості підлітка, а й значущою сферою його самореалізації (Koguriyaka, 2006). Міжособистісне спілкування на цьому віковому етапі є більш усвідомленим і цілеспрямованим, набуває суб'єктивної значущості, відзначається вибірковістю, тривалістю, моральним обґрунтуванням. Група однолітків відіграє важливу роль у процесі соціалізації підлітків. Спілкування з однолітками є важливим фактором, який впливає на формування особистості підлітка. По-перше, це спілкування являє собою специфічний канал інформації, яку не завжди розповсюджують батьки. По-друге, у ході спільної діяльності з однолітками підліток набуває навичок соціальної взаємодії. По-третє, спілкування з однолітками це специфічний вид емоційного контакту.

Теоретичні засади дослідження

Теоретичний аналіз та узагальнення наукових досліджень у сфері спілкування дозволяє стверджувати, що здатність особистості до спілкування (комунікативна здатність) має виняткове значення, забезпечуючи взаємодію індивіда з іншими людьми. В процесі спілкування передається й засвоюється соціальний досвід, відбуваються зміни структури і сутності взаємодіючих суб'єктів, формується уся різноманітність людських індивідуальностей, відбувається соціалізація особистості. Здібності міжособистісного характеру відіграють значну роль у психологічному розвитку індивіда, процесі його соціалізації і набуття ним необхідних форм суспільної поведінки. Зокрема, В.Л. Дранков та А.В. Дранков вважають, що існують здібності, необхідні для всіх сфер спілкування – вони називають їх загальними (порядність, доброзичливість, товариськість, уважність, щирість, спостережливість та ін.). Спеціальними, на їх думку, є комунікативні здібності, розвиток яких має забезпечити необхідність бути потрібним в різних колах спілкування. Важливими характеристиками комунікативних здібностей є комунікативні якості особистості. Н.В. Волошина стверджує, що якості, які відображають ступінь сформованості комунікативних умінь, становлять периферію комунікативних здібностей, а властивості компонентів суб'єкта спілкування – його ядро. Компонентами ядра комунікативних здібностей автор вважає: комунікативно-інформаційні здібності (контактність, спостережливість, експресивність та ін.); когнітивні (соціально-перцептивні, соціальний інтелект), емотивні (емпатійність, тактовність, ін.); конативні (оптимальний стиль спілкування), креативні (здатність до персоналізації). Комунікативні здібності, як провідна структура особистості, формуються і виявляються безпосередньо в самому процесі спілкування, розвиваються і вдосконалюються в міжособистісних стосунках, і є як умовою спілкування, так і його результатом. Отже, комунікативні здібності не є сталим утворенням, вони є динамічною системою, яка, за наявності сприятливих індивідуально-особистісних та соціальних передумов, піддається розвитку й моделюванню. Комунікативні здібності особистості характеризуються її вміннями легко й швидко

встановлювати ділові і товариські контакти з людьми, прагненням до розширення сфери спілкування, до участі в громадських, групових заходах, що можуть задовольнити потреби особистості у широкому й інтенсивному спілкуванні (1998). К.К. Платонов зазначає, що комунікативні здібності забезпечують ефективність у спілкуванні з іншими особистостями і психологічну сумісність у спільній діяльності; це здібність до побудови таких міжособових відносин, що забезпечують успішну колективну діяльність та знаходження в ній свого місця (1984). За Р.С. Немовим, комунікативні здібності – це вміння і навички спілкування з людьми, від яких залежить його успішність. Аналізуючи здібності до спілкування, автор наголошує, що без умінь адаптовуватися до людей, вірно сприймати й оцінювати їх самих та їхні вчинки, взаємодіяти з ними і налагоджувати хороші взаємостосунки в різних ситуаціях, нормальне життя і психічний розвиток особистості були б просто неможливі (Немов, 1999). Слід зауважити, що деякі дослідники (І.С. Кон, В.І. Кабрін, К. Роджерс, М. Форверг, Е. Фромм та ін.) вказують на необхідність вивчати здібності до спілкування і комунікативну пристосовуваність на фоні характеристик "Я-концепції" людини. Так, однією з найбільш цікавих в аспекті теоретичного та експериментального дослідження комунікативних здібностей в цьому напрямку є спроба Х. Шредера та М. Форверга проаналізувати їх у комплексі, як широку систему соціальної компетенції. Останнє поняття складається з чотирьох загальних рис особистості: комунікабельність – комунікативний потенціал особистості; рішучість в ініціації відносин – готовність до контактів; впливовість – здатність до навіювання, сила впливу; "Я-концепція" – пізнавально-емоційний образ, наріжним каменем якого є самоповага (Shroeder, Vorweg, 1978).

Нерозвинені у свій час комунікативні здібності виявляються на наступних етапах життєвого шляху особистості в її комунікативній діяльності, нездатності гнучко поєднувати свою активність з активністю інших людей. Тому без достатнього рівня розвитку даних здібностей ніяка діяльність не може бути ефективною (це стосується також учбової діяльності у підлітковому віці). Проблема здатності до спілкування (комунікативна здатність) в підлітковому віці набуває особливого значення, оскільки спілкування є провідною діяльністю цього вікового періоду і головним чинником соціалізації особистості підлітка. Соціально-психологічне дослідження соціалізації особистості повинно враховувати те, що особистість має такі змістовні ознаки: цілісність, унікальність, активність, вираження, відкритість, саморозвиток і саморегуляцію (Maksimenko, 2007). Комунікативна активність є одним з основних видів активності особистості. Спілкування є комунікативною активністю за умови усвідомлення і розвиненості мотивів спілкування (потреба у товаристві, потреба у дружбі і любові, потреба у визнанні, потреба у причетності до значущої референтної групи, мотив самоствердження). Вона виявляється зовні, як поведінка, вчинки особистості, що демонструють її ставлення до інших людей (зовнішня

активність); внутрішня активність зумовлена потребами, інтересами, цілями особистості.

Дослідження проблеми комунікативної здатності підлітків як умови їх особистісної самореалізації визначається соціально-психологічними функціями спілкування. Підлітковий вік є сенситивним для розвитку комунікативної здатності, оскільки в цьому віці значно розширюється коло спілкування. Умовою формування здатності до спілкування у всіх сферах соціального буття є розробка психологічних знань про механізми і фактори такого формування. Зазначимо, що спілкування підлітків має свою специфіку, яка пов'язана з особливостями цього вікового періоду. В цьому віці відбувається складний для дитини перехід від дитинства до дорослості. Основне новоутворення – почуття дорослості – виявляється у кількох напрямках: почуття дорослості в морально-етичній сфері, у прагненні наслідувати поведінку дорослих. Однак найсуттєвіше з напрямків пов'язане з інтелектуальним розвитком підлітка, з формуванням його навчальної діяльності. У підлітка спостерігається зростання рівня пізнавальної, комунікативної і творчої активності. В цьому віці активізуються потреби самореалізації та самоствердження. У підлітків відбувається формування системи особистісних цінностей, яка визначає зміст його діяльності, сферу спілкування, оцінку вчинків інших людей, а також самооцінку. В підлітковому віці створюються сприятливі умови для формування організаторських і комунікативних здібностей. Проте, саме одним новоутворенням цього віку є розвиток самосвідомості. Усвідомлення підлітками себе це усвідомлення даної системи відносин, розуміння різниці між нею та іншими системами відносин (батьків, однолітків, дорослих). Єдиним способом відокремити власне "Я" від "Я" інших людей в підлітковому віці - є активна взаємодія з ними, яка, іноді, відбувається у формі протесту та негативізму. Саме в цьому полягає процес соціалізації підлітків як один з головних етапів становлення його самосвідомості. Зазначимо, що процес соціалізації підлітків в сучасних умовах викликає особливе занепокоєння.

Результати та обговорення

Особливої уваги заслуговує розгляд проблеми конфліктів у спілкуванні в підлітковому віці. Спілкування в підлітковому віці є засобом навчання і виховання, фактором формування і розвитку особистості підлітка. Порушення спілкування в процесі навчання негативно впливає на поведінку підлітка та на його ставлення до учбової діяльності, яка є предметом суспільної оцінки, а також визначає становище підлітка серед оточуючих його людей (Л. І. Божович). Нерідко конфлікти у спілкуванні підлітків зумовлені як їх віковими особливостями так і індивідуально-психологічними властивостями. Багаточисельні дослідження свідчать про те, що агресивна поведінка підлітків є однією з найважливіших причин конфліктів у спілкуванні. Проблема агресивної поведінки як і впродовж багатьох століть так і сьогодні є предметом дослідження для філософії, соціології, психології та інших наук. Проте, слід зазначити, що найбільш вагомим

результатів в галузі вивчення агресії досягла саме психологія. Вже існує велика кількість експериментально підтверджених даних щодо природи, мотивів, детермінант агресивної поведінки людини. Однак деякі питання, пов'язані з цією проблемою, ще залишаються не вирішеними. Це стосується питання, щодо можливості керування і контролю проявів агресії. Деякі психологи вважають агресивну поведінку результатом соціального научіння, а це означає можливість її контролю з боку суспільства. На наш погляд особливої уваги заслуговує розгляд питання щодо способів контролю агресивної поведінки в підлітковому віці, коли здійснюється перехід до нового щабля розвитку особистості. Зміни, які відбуваються сьогодні в політичній, економічній і духовній сферах нашого суспільства відіграють певну роль у поведінці підлітків. Вагомим внеском у вирішенні проблеми профілактики агресивної поведінки підлітків є вивчення її причин і форм. Дослідження причин і форм агресивної поведінки свідчить, що це складний і багатогранний процес, в якому діє ціла низка чинників. Треба зазначити, що агресивна поведінка підлітків, яка не пов'язана з порушенням правил і норм встановлених суспільством, відокремлюється від асоціальної поведінки. Часто агресивні прояви в поведінці підлітків виконують функцію адаптації в оточуючому середовищі. Також агресивна поведінка постає як спосіб задоволення потреби в спілкуванні (Ivanova, 2000). В деяких випадках агресивна поведінка визначається впливом сім'ї. Особистісні характеристики також відіграють певну роль у становленні цієї поведінки, а саме активність, імпульсивність, агресивність, збудливість, невірноваженість, ригідність, тривожність, невпевненість у собі, емоційна нестійкість. Зазначимо, що емоційна нестійкість спричинює труднощі в спілкуванні його з однолітками. Соціальні контакти підлітка супроводжуються негативними емоційними переживаннями. Основними формами агресивної поведінки є фізична агресія, негативізм, підозрливість, вербальна агресія, аутоагресія. Така поведінка підлітків постає як спосіб: відреагування на неблагополучну обстановку в сім'ї і на жорстоке ставлення з боку батьків; самовираження і самоствердження; досягнення значущої мети; задоволення потреби в спілкуванні. Нами було проведено дослідження комунікативних здібностей (як складової здатності до спілкування) у підлітків, схильних до агресивної поведінки. У якості досліджуваних були обрані учні підліткового віку з високим індексом агресивності. Індекс агресивності визначався згідно опитувальника Басса-Даркі в сукупності з «Hand- тестом». Також використовувались наступні методика: тест на визначення потреби у спілкуванні Ю.М. Орлова, методика В. Бойка «Діагностика перешкод» у встановленні емоційних контактів.

Проведене дослідження свідчить про те, що у підлітків, схильних до агресивної поведінки спостерігається низький рівень комунікативності (потреби у спілкуванні), відсутність навичок конструктивної взаємодії з оточуючими, які дають змогу розв'язувати конфлікти, не провокуючи при цьому бійок з небажаними наслідками, пасивність в

спілкуванні нерідко є причиною конфліктних, нестійких взаємовідносин підлітків з оточуючими людьми. Як правило, однолітки уникають спілкування з агресивними дітьми, а дорослі карають за подібну поведінку, тим самим посилюючи прояв агресії в поведінці підлітка. Таким чином, агресивні дії в поведінці підлітків є перешкодою на шляху їх соціалізації. Спілкування є головною детермінантою емоційного життя людини. Однією з особливостей підліткового віку є пошук емоційних контактів серед однолітків. Тому важливо звернути увагу на набуття підлітками досвіду емоційних стосунків з оточуючими людьми. Розвиток емоційних контактів в цьому віці суттєво впливає на прояв особистісних можливостей людини в подальшому. Для підлітків з агресивною поведінкою характерним є недовіра й обережність стосовно оточуючих, які, на їх думку, здатні заподіяти шкода. Така установка знижує потребу і готовність до спілкування. З одного боку, низький рівень комунікативності в поєднанні з спрямованістю на встановлення емоційних стосунків свідчить про те, що відносини з оточуючими людьми будуються підлітками за принципом «подобається – не подобається». Відповідно до цього принципу, стосовно тих, хто «не подобається» підлітки виявляють агресію. З іншого - прагнення підлітків до соціальних контактів при відсутності спрямованість на щирі емоційні стосунки з оточуючими пов'язано з реалізацією потреби в самоствердженні, яка характерна для підліткового віку. Отже, отримані результати свідчать про необхідність формування в підлітків здатності до спілкування. Слід зазначити, що формування комунікативної здатності в підлітковому віці передбачає врахування наявності в підлітків потягу до стихійно-групового спілкування. Особливу увагу слід приділити ролі спілкування в формуванні самооцінки підлітка. Самооцінка суттєво впливає на їх поведінку. В більшості випадків самооцінка підлітка залежить від того місця, яке посідає учень в системі міжособистісних стосунків. Особливо це стосується взаємодії вчителя і учня в процесі навчання, оскільки головною діяльністю в підлітковому віці залишається навчальна. У зв'язку з потребою підлітків у визнанні і самоповазі, оцінки вчителя мають велике значення для формування мотивів навчання, зокрема, широких соціальних (комунікативні мотиви (потреба спілкування у процесі навчання), мотиви соціального престижу (прагнення завоювати належне місце у системі суспільних відносин), мотиви, що пов'язані з прагненням самоствердження.) Індивідуально-особистісні особливості вчителя, також, певним чином, впливають на характер спілкування між ними та учнями у процесі навчання. Зокрема, ворожість (необґрунтована критика на адресу підлітків, повчальні інтонації у голосі) та агресивність (грубощі, погрози) вчителя сприяють появі в підлітків негативного емоційного ставлення до навчання. Показником такого ставлення є тривожність (А.М. Прихожан, Н.Н. Толстих, В.Г. Степанов, Д.І. Фельдштейн). Значний вплив на поведінку підлітків у процесі навчальної діяльності має стиль викладання. Авторитарний стиль викладання викликає в одних ворожість та агресивність, в інших пасивність та байдужість до навчання.

Процес формування здатності до спілкування в підлітковому віці потребує дослідження таких аспектів спілкування як особистісно-мотиваційний аспект, пізнавальний аспект, вольовий аспект, поведінковий аспект. Особистісно-мотиваційний аспект здатності до спілкування: спрямованість особистості (спрямованість на себе, спрямованість на взаємодію, спрямованість на завдання), потреба в самовираженні у спілкуванні, потреба в пізнанні і оцінці інших людей, потреба в самопізнанні, потреба у спілкуванні, потреба у спілкуванні в процесі навчання. Пізнавальний аспект здатності до спілкування: знання норм і правил спілкування з оточуючими, комунікативні знання (знання засобів обміну інформацією, знання способів організації взаємодії у процесі спілкування, знання способів організації взаємодії у спільній діяльності, комунікативні знання (вміння розпочати розмову, вміння підтримувати розмову, вміння виражати свої почуття, вміння розуміти почуття інших, вміння володіти собою, вміння доходити згоди). Вольовий аспект здатності до спілкування: здатність до самоконтролю у спілкуванні, здатність до самоуправління у спілкуванні, комунікативні якості (комунікабельність, доброзичливість, організованість, рішучість, активність в спілкуванні). Поведінковий аспект здатності до спілкування: вміння розв'язувати конфліктні ситуації (стилі поведінки в конфліктній ситуації: суперництво, пристосування, компроміс, співробітництво, уникання), вміння емоційно співпереживати (емпатія), особливості встановлення емоційних контактів, вміння говорити, вміння слухати співрозмовника.

Формування здатності до спілкування (комунікативної здатності) може бути засобом профілактики агресивної поведінки в підлітковому віці. На нашу думку використання психологічного тренінгу є ефективним засобом формування комунікативної здатності. Методологічною основою тренінгу є поведінкова терапія як один з найбільш ефективних методів корекції порушень поведінки в дітей підліткового віку. Основними методами поведінкової терапії є методи систематичної десенсибілізації, парадоксальної інтеграції, оперантного зумовлення, а також методики соціального тренінгу або моделювання, тренінг впевненості в собі, тренінг комунікативних навичок. В останні роки поведінкова терапія частіше відбувається в груповому варіанті. На думку більшості психологів, поведінка і почуття індивідуума в певній мірі залежать від оточуючих людей, які оцінюють цю поведінку і почуття, як позитивно так і негативно. Тому саме в умовах психокорекційної групи процеси навчання, перенавчання та відучування набувають своєї значущості (В.Т. Кондрашенко, Д.І. Донський, А.А.Осипова) (Osipova, 2000). Досвід світової психологічної практики переконливо свідчить про те, що групи тренінгу вмінь сприяють усвідомленню і нормалізації поведінки.

Поведінкова психотерапія є основою створення групи тренінгу вмінь. Таку групу слід розглядати, як лабораторію для формування й засвоєння різних життєвих вмінь. А саме, керування емоціями,

комунікативні вміння, планування свого майбутнього, прийняття рішень, впевненість у собі, батьківські функції. Організація подібних груп, як одного з методів корекції поведінки, набуває особливого значення у роботі з дітьми підліткового віку. Саме в цьому віці найбільш актуальним є придбання комунікативних навичок, формування відповідних стереотипів поведінки. Досвід світової психологічної практики переконливо свідчить про те, що групи тренінгу вмінь сприяють усвідомленню і нормалізації поведінки. Корекційна програма роботи групи складена, як психологічний тренінг інтегративного типу з елементами різних психотерапевтичних технік. В програмі було використано: групова дискусія, рольова гра, метод "репетиція поведінки", "проективний малюнок", аналіз ситуацій.

Аналіз ситуацій стимулює звернення до досвіду інших, прагнення до набуття теоретичних знань для отримання відповідей на питання, що обговорюються. Використовуються ситуації двох видів: "тут і зараз" (що і чому відбулося в групі, чи з окремими її членами); "там і тоді" (випадки з життя, які значимі для групи чи її члена). Ситуації можуть бути підготовлені вдома з подальшим обговоренням їх в групі (Petrovskaya, 1989).

Проективний малюнок – допоміжний метод роботи в групі, що сприяє поглибленню розуміння підлітком самого себе, свого внутрішнього світу та його протиріч. Метод дає змогу працювати з думками і почуттями, які член групи не усвідомлює з тих чи інших причин (Rudestam, 1990).

Метод "репетиції поведінки" полягає у визначенні такої поведінки, яка потребує тренінгу моделювання бажаних дій або вчинків впродовж одного або декількох занять з метою отримання зворотньої інформації про поведінку підлітка поза групою (Rudestam, 1990).

В процесі роботи групи відбувається обговорення різноманітних проблем, життєвих ситуацій, які є актуальними для підлітків. Використання техніки "рольового обміну" в роботі групи є важливим для учасників тренінгу, так як не тільки дає змогу "програти" ситуації та проаналізувати їх ззовні, розширити межі життєвого досвіду, а й ознайомитися з різноманітними моделями поведінки, асимілювати досвід інших та дає можливість членам групи моделювати, а відтак, модифікувати власну поведінку (Osipova, 2000).

Одним з методів групової психокорекції є групова дискусія. Її відносять до вербальних методів, так як основним засобом взаємодії тут є вербальна комунікація, а предмет аналізу складає вербальний матеріал. Групова дискусія являє собою колективне обговорення тієї чи іншої проблеми, кінцевою метою якого є досягнення спільної думки. Завдяки принципу

зворотнього зв'язку, який існує у груповій дискусії, кожен з учасників отримує можливість побачити різні варіанти вирішення однієї і тієї ж проблеми, спостерігати індивідуальні відмінності людей в сприйнятті та інтерпретації одних і тих же ситуацій (Osipova, 2000).

Висновки

Дослідження комунікативного розвитку особистості свідчать про використання підлітками діалогічного виду спілкування. Одним зі способів відокремити власне "Я" від "Я" інших людей - є активна взаємодія з ними. За таких умов відбувається суб'єкт - суб'єктне спілкування (діалогічне спілкування), метою якого є взаємопізнання, а також, самопізнання і саморозвиток його учасників. Діалогічне спілкування відбувається за умов сприйняття співрозмовниками один одного як неповторної індивідуальності. У вмінні спілкуватися з іншими людьми виявляється така особистісно-комунікативна якість людини як комунікативна здатність. Порушення діалогічної взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу негативно впливає на поведінку підлітків та на їх ставлення до учбової діяльності. Нерідко деструктивною формою взаємодії в підлітковому віці є агресія, яка також спричинює конфлікти у спілкуванні. Вивчення причин і форм агресивної поведінки підлітків свідчать, що агресія є одним із способів задоволення потреби в спілкуванні. Це відбувається внаслідок не сформованості комунікативної здатності як спроможності до побудови діалогічного спілкування. Таким чином, формування комунікативної здатності може бути засобом профілактики агресивної поведінки в підлітковому віці. Результати експериментального дослідження свідчать, що процес формування комунікативної здатності, певним чином, залежить від взаємозв'язку між її структурними компонентами: особистісно-мотиваційним, пізнавальним, вольовим, поведінковим. На нашу думку використання психологічного тренінгу є Ефективним засобом формування комунікативної здатності є психологічний тренінг. Основою тренінгу є поведінкова терапія як найбільш ефективний метод корекції порушень поведінки в дітей підліткового віку. Отже, актуалізація потреби в спілкуванні з однолітками, перехід на якісно новий рівень взаємовідносин з дорослими, прагнення до самоствердження створює передумови для формування в підлітків комунікативної здатності, що, в свою чергу, може бути засобом профілактики агресивної поведінки.

Література / References

- Albukhanova-Slavskaya, K.A. (1991). The strategy of life. Moscow. [in Russian]
Альбуханова-Славская, К.А. (1991). Стратегия жизни. Москва.
Boryshevsky, M.Ya. (2008). Spiritual values as a determinant of development and self-development of personality. *Pedagogics and Psychology*, № 2, 49-57. [in Ukrainian]
Боришевський, М.Й. (2008). Духовні цінності, як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*, №2, 49-57.

- Ivanova, V.V. (2000). Causes and forms of aggressive behavior of adolescents. *Practical Psychology and Social Work*, № 5, 14-16. [in Ukrainian]
Іванова, В.В. (2000). Причини та форми агресивної поведінки підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*, № 5, 14-16.
Korniyaka, O.M. (2006). *Psychology of a communicative schoolchild's culture*. K.: Millennium. [in Ukrainian]
Корніяка, О.М. (2006). *Психологія комунікативної культури школяра*. К.: Міленіум.
Brief dictionary of the system of psychological concepts (1984). In K.K. Platonova (Ed.). M.: ext. school. [in Russian]

- Краткий словарь системы психологических понятий (1984). В К.К. Платонова (Ред.). М.: Высш. школа.
- Maksimenko, S.D. (2007). *Theoretical foundations of personality psychology. Actual problems of psychology: Psychology of training. Genetic Psychology. Medical psychology.* In sd Maximenko (ed.). K.: DP "Informational-analytical agency", Vol. X, Vip.2. - 678 s. [in Ukrainian]
- Максименко, С.Д. (2007). *Теоретичні основи психології особистості. Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* В С.Д. Максименка (Ред.). К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агенство", Том. X, Вип.2. - 678 с.
- Nemov, R.S. (1999). *Psychology: Textbook. for stud. supreme. ped. training. Institutions: In 3 books. - 3rd ed. - Moscow: VLADOS, Prince. 2: Psychology of education.* [in Russian]
- Немов, Р.С. (1999). *Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. - 3-е изд. - М.: ВЛАДОС, Кн. 2: Психология образования.*
- Osipova, A.A. (2000). *General psychocorrection: A manual for university students.* М.: SC "Sfera". [in Russian]
- Осипова, А.А. (2000). *Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов.* М.: ТЦ «Сфера».
- Petrovskaya, L.A. (1989). *Competence in communication. Socio-psychological training.* Moscow: Moscow State University. [in Russian]
- Петровская, Л.А. (1989). *Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг.* М.: Изд-во МГУ.
- Psychodiagnostics in services. Methodical writer* (1998). К. [in Ukrainian]
- Психодіагностика в службі зайнятості. Методичний посібник* (1998). К.
- Rudestam, K. (1990). *Group psychotherapy. Psychocorrectional groups: theory and practice: Transl. with English. / General. Ed. and entry. Art. L.A. Petrovskaya. - М.: Progress.* [in Russian]
- Рудестам, К. (1990). *Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика: Пер. с англ. /Общ. Ред. и вступ. ст. Л.А. Петровской. - М.:Прогресс.*
- Shroeder, H., Vorweg, V. (1978). *Sozialy Kompetenz als zielgrossefurpersonlichkeitstruktur und Verhaltens - modification. Zum ppsychologishenpers on lichkeits forschung.* Berlin.